

ПРО АПОЗИЦІЮ ТА ЇЇ ЕСТЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті розглядаються погляди лінгвістів на синтаксичний зв'язок між частинами апозитивної сполуки. Вчені визнають його то підрядним, то су-рядним, застосовуючи різні терміни – кореляція, паралелізм. Авторка, наво-дячи відповідні аргументи, трактує цей зв'язок як підрядний. Крім того, у пропонованій праці розкривається естетичне навантаження апозитивних компонентів, які функціонують як іменникові епітети, метафори.

Ключові слова: апозиція, кореляція, епітет, метафора, порівняння.

Апозиція (від гр. α – префікс, що означає заперечення, відсут-ність і лат. positio – положення, розташування) в українському мо-вознавстві вживається як синонім до терміна прикладка [УМ: 30], що позначає «різновид означення, виражений іменником і узгодже-ний з опорним словом у формі відмінка» [Вихованець: 524].

Використання терміна прикладка в українському синтаксисі започаткували С.Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер у «Рускій граматиці» (1893). З окресленим значенням він уживається у переважній біль-шості академічних видань, навчальних підручників і посібників. Однак існує й інше тлумачення: «Прикладка – у граматиках слов'янських мов означення іменника, виражене іменником, яке пе-ребуває з означуваним словом у синтаксичному зв'язку *апозитії* (виділення наше – І. Д.) – відмінкової тотожності прикладки й озна-чуваного іменника за умови змінюваності прикладки» [Селіванова: 493].

Як бачимо, зв'язок між двома іменниками апозитивної сполуки кваліфікується по-різному. У традиційному синтаксисі це узго-дження [Мельничук: 205; Кулик: 61; Вихованець: 170; Вихованець: 89] або кореляція [Кротевич: 9; Кротевич: 12]. На думку авторів праці «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання», кореляція – «це такий зв'язок між іменниками, коли один із них ду-блює флексії іншого для вираження апозитивних відношень» [Сли-нько: 33].

Зрозуміло, що розбіжність у позначенні синтаксичного зв'язку між прикладкою й означуваним нею іменником пояснюється тим,

що частина вчених (О. С. Мельничук, Б. М. Кулик, І. Р. Вихованець, Л. А. Булаховський) прикладку ототожнюють з апозицією і розглядають її як різновид означення, для якого типовим синтаксичним зв'язком є саме узгодження. Інші вчені (Є. В. Кротевич, І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська) розглядають не власне прикладку, а сполуку двох іменників, що позначають певний предмет (денотат). Саме це словосполучення мовознавці називають апозицією, а семантико-синтаксичні відношення, що виражаються нею, – апозитивними. Синтаксичний же зв'язок між опорним іменником і прикладкою являє собою кореляцію.

Ще в 50-тих роках ХХ ст Є.В.Кротевич указував на те, що прикладки пов'язуються з підпорядковувальними словами зв'язком, який можна визначити як *проміжний* між сурядним і підрядним. Цей зв'язок він назвав *кореляцією* [Кротевич: 9]. Для неї, на відміну від узгодження, характерні такі риси: 1) належність сполучуваних компонентів до однієї частини мови (при узгодженні частини мови різні); 2) *дублювання* (виділення наше – І. Д.) форм, особливо відмінкових, натомість при узгодженні відбувається їх *підпорядкування* (виділення наше – І. Д.) [Кротевич: 9].

Розвиваючи ідеї Є. В. Кротевича, синтаксисти вважають, що зв'язок прикладки з опорним іменником має більше ознак підрядного і лише *почасті сурядного* [Слинько: 32]. Ознаки ж сурядності пояснюються тим, що «форми відмінка одного іменника тільки *збігаються* (виділення наше – І. Д.), а не пов'язуються так, як прикметникові флексії з іменниками» [Слинько: 32]. Однак відмінковий збіг викликаний усе-таки зміною форм одного з іменників, отже, вона *підрядного* (виділення наше – І. Д.) походження. Виходячи з цього, в цитованій праці у визначенні терміна *кореляція* йдеться про дублювання флексії одного іменника іншим субстантивом для вираження апозитивних відношень [Слинько: 33].

В російській лінгвістиці синтаксичний зв'язок між опорним іменником і прикладкою називають *паралелізмом*. Уперше цей термін увів Д.Овсянко-Куликівський [Загнітко: 171-172], продовжила і обґрунтувала такий терміновжиток О. Скобликова [Скобликова: 225]. На її думку, специфіка зв'язку відмінкового паралелізму виявляється в тому, що «підрядна залежність відмінковою відповідністю не виражається» [Скобликова: 118].

На наш погляд, терміни кореляція і паралелізм – це різні позначення одного й того ж явища: в апозитивному сполученні не лише форми роду й числа, але й форми відмінка *самостійні*, тому зв'язок між опорним іменником і прикладкою до нього не можна називати узгодженням [Скобликова: 225].

Апозитивне словосполучення становить структуру, яка наочно ілюструє взаємодію щонайменше двох рівнів мови – лексико-семантичного і граматичного. Такі конструкції є підрядними (дехто, щоправда, називає їх горизонтальними), але підрядність у них виражається не формальними засобами, а семантичними, що нерідко утруднює визначення, котрий саме із двох іменників є опорним, головним, а котрий залежним [Слинько: 32].

А. Загнітко у праці «Теоретична граматики української мови» [Загнітко: 171] в розділі «Вчення про другорядні члени речення», визнаючи прикладку структурно-семантичним різновидом означення, вказує на такі її ознаки: 1) не входить до структурної схеми речення; 2) виражається іменником; 3) може бути у препозиції та постпозиції щодо головного слова; 4) пов'язана з головним словом формою кореляції; 5) означуючи предмет, дає йому іншу назву (водночас характеризує його); 6) може входити до складу теми і реми при актуальному членуванні речення [Загнітко: 171].

Прикладка не входить до структурної схеми речення тому, що виражається іменником (чи субстантивованим словом) – іншою назвою того ж предмета (денотата), який уводиться у висловлення і приєднується до опорного слова паралельними з ним формами з метою його означення, уточнення, пояснення, характеристики чи оцінки. Л. Пархонюк виявляє в прикладкових сполуках три семантичні типи апозитивного означення: конкретизація-уточнення, характеристика-оцінка, індивідуальна або серійна назва. Остання закріплена мовною традицією і не підлягає вибору, а є відтворюваною, наприклад: село Великий Ходачків, місто Бережани, журнал «Пані», цукерки «Білочка», пиво «Рогань»тощо. Перші два типи активно творяться в дискурсі як *конкретизатори* (*студент-дипломник, фірма-посередник, водій Микола Сидорчук, директор гімназії В. Цибулько і под.*) і *характеризатори* (*очі-зірниці, село-печеричка, забіяка Петро, плакса Оленка і под.*) [Пархонюк: 83].

Огляд наукової літератури, присвяченої апозиції, засвідчує, що мовознавці тлумачать і розуміють її по-різному – і як член речення, і як апозитивну сполуку. Такі підходи сягають ще античних часів. У сучасній лінгвістиці формально-синтаксичний термін прикладка найчастіше застосовують, якщо йдеться про означувальний другорядний член речення, виражений передовсім іменником. Однак давно помічено, що конкретизувати, уточнювати може не лише іменник, а й слова інших морфологічних класів: дієслова (співати-споминати, надити-просити, шуміти-гудіти, наспатися-належатися), прислівники (чарівно-елегантно, шумно-тлумно, млосно-тривожно), прикметники (живий-здоровий). До цього свого часу привертав увагу Б.Ключковський, який визначав *апозицію* як «додавання до однієї одиниці (слова, словосполучення) іншої одиниці того ж рівня на основі змістової тотожності, мовної або ситуативної, з метою її означення – конкретизації, оцінки або індивідуального найменування» [Ключковський: 15].

Незважаючи на розбіжності в тлумаченні апозиції, усі дослідники відзначають, що вона має потужний естетичний потенціал, тобто виконує важливі естетичні функції, виступаючи в тексті епітетом чи метафорою.

Апозитивні епітети відрізняються від виражених прикметниками тим, що прикладка вказує не тільки на ознаку предмета, а й одночасно дає йому другу назву, порівняймо: «*стівець-герой*», «*лицар-велетень*» і «*холодні сніги*», «*зрадлива доля*».

З огляду на те, що «прикладка найближче стоїть до пластичного переносного значення, виявленого у слові способом порівняння» [Потебня: 52], вона виступає як «атрибут авторської мови» [Потебня: 53] і реалізується у художньому творі як троп. Так характеристика чи оцінка, сконденсовані в апозитивному компоненті, трансформуються в епітет. Апозитивні епітети, яким притаманні порівняльна, оцінкова риси, значно виразніші, аніж прикметникові, оскільки вони мають порівняльну, оцінкову та характеризувальну риси. Специфіка невідокремленої прикладки виявляється в тому, що вона становить разом із пояснюваним словом один ритміко-інтонаційний комплекс. Тому використання відповідного епітета, який посилює художню образність висловлення, потребує від автора великої майстерності, тонкого чуття слова у єдності його значення і звукової

форми. Епітет-прикладка забезпечує ефективне вираження суб'єктивного ставлення до зображуваного: *осел-дивак*, *ніч-страховище*.

Здатність апозитивного епітета конденсувати у лаконічній формі образ-порівняння широко використовується у поезії, в якій цей троп може виступати засобом індивідуалізації та конкретизації явища або окремої його властивості. Такі епітети увиразнюють поетичну мову, сприяють творенню яскравих словесних образів, збуджують певні емоції.

В тропеїчній системі художнього твору існують і метафоричні епітети (*роси-перли*), які можна вважати перехідними від власне-епітетів (*сестроньки-подруги*) до метафор («дійсність-відьма»).

Прикладкові сполуки на зразок «*квіти-мрії*», «*кранельки-перлилки*», «*камінь-чоловік*» є синкретичними, тобто поєднують риси епітета і метафори, тому подекуди досить важко визначити, ознаки якого художнього засобу у них переважають. Іменникові словосполучення з метафоричним змістом – це концентрована форма вираження ознак предмета через зіставлення його з іншими предметами. При цьому зміст поняття у процесі метафоризації значно розширюється, в той час як у метафоричному епітеті він дещо конкретизується.

У традиційних визначеннях метафори, які йдуть ще від Арістотеля, в основу метафори покладений принцип схожості, подібності, що вимагає зіставлення, порівняння одного предмета чи явища з іншим. Проте порівняння являє собою також окрему риторичну фігуру, тому варто детальніше розглянути вказані тропи. Передусім метафору й порівняння споріднює те, що вони базуються на подібності між двома об'єктами, поняття про які містять певну спільну ознаку. Однак очевидною є і необхідність розрізнення згаданих мовних засобів. Цій проблемі присвячена праця французького мовознавця Даніеля Буверо «Метафора та порівняння.» [Bouverot: 3]. Спираючись на цю розвідку, розкриємо специфіку аналізованих тропів.

У лінгвістичних дослідженнях метафору часто трактують як наслідок скороченого порівняння. Порівняння ж є мисленневою фігурою, тобто «способом дії розуму», яке полягає в одночасному зі-

ставленні двох подібних значень. Порівняння будується на аналогії двох субстанцій, подібність обмежується їх однією спільною ознакою. До означуваного слова об'єкт порівняння здебільшого приєднується за допомогою сполучника «як». Прикметник розглядається як ядро порівняння, причому ад'єктив, відповідно до властивої йому атрибутивної функції, виражає спільну якість порівнюваних об'єктів. Така роль притаманна і прикладкам-епітетам.

Стосунок метафори до порівняння виявляють два вихідні положення: 1) вона є порівнянням без увідного слова; 2) метафора – це перенесення значення на основі мисленнєвого порівняння.

У першому випадку мається на увазі насамперед спосіб реалізації семантики, особливо його синтаксичний аспект. При вираженні метафори препозитивною чи постпозитивною прикладкою спостерігається поєднання двох слів із їхніми конкретними значеннями. Відмінність від порівняння виявляється в тому, що при цьому важливу роль в усному мовленні відіграє невелика пауза, яку на письмі позначає «дефіс». Вона дає змогу читачеві або слухачеві встановити зв'язок між лексичними компонентами апозитивної сполуки, метафоричність якої інколи цілком очевидна: *пісні-ластівки, дочка-калинонька*.

Зазначена пауза усвідомлюється як необхідність в усіх подібних випадках, однак її роль особливо зростає тоді, коли метафорична прикладка є препозитивною і ґрунтується на віддаленій, незвичній аналогії.

Образне слово-метафора може знаходитись у двох позиціях: а) виступати означувальним іменником: *'її уста – полунички'*; це веде до ідентифікації двох субстанцій («її уста із полуниця», «її уста як полуниця»); б) бути означуваним іменником: «дорогоцінний метал нашого бажання». У трансформації метафоричне слово стає атрибутом: «наше бажання – дорогоцінний метал».

У розглянутих вище прикладах маємо два випадки ідентифікації двох об'єктів через посередництво дієслова «бути», що вказує на відношення тотожності між ними.

Уживання слова в апозиції передбачає приховане відношення семантичної близькості між двома назвами об'єкта, розділеними дефісом, тому таку конструкцію можливо трансформувати в атрибутивну сполуку: *уста-полунички червоні уста, уста полуничні*.

Отже, апозиція – це синтаксична категорія, яка, знаходячись на перетині лексико-семантичного та синтаксичного рівнів мови, здатна виконувати важливі естетичні функції, виступаючи епітетом та метафорою.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець: Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
- Вихованець: Вихованець І.Р. Прикладка // Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Укр. енцикл.», 2004. – С.524-525.
- Вихованець: Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.школа, 1982. – 208 с.
- Загнітко: Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662с.
- Ключковський: Ключковський Б.Г. Апозитивна сполучуваність слів у сучасному українському літературному мовленні. – Українське мовознавство: Міжвідомчий наук.збірник. – К.: Вища школа, 1976. – Вип. 4. – С.14-20.
- Кротевич: Кротевич Е.В. Синтаксические отношения между членами словосочетания и предложения // Вопросы русского языкознания, книга друга – Львов: изд-во Львов ун-та, 1956. – С. 3-18.
- Кротевич: Кротевич Є.В. Способи вираження підрядного зв'язку // Українська мова в школі, 1954. - № 2. – С. 8-19
- Кулик: Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Друга частина. Синтаксис. – К.: Рад.школа, 1965. – 283 с.
- Мельничук: Мельничук О.С. Означення//Сучасна українська літературна мова: Синтаксис/ За заг.ред.акад. АН УРСР І.К.Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1972. – С.199-206.
- Пархонюк: Пархонюк Л. Прикладкові сполуки в сучасній українській мові: семантика та функціонально-прагматичні особливості//Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – Вип.ІХ. – С.82-93.
- Потебня: Потебня А.А. Из записок по теории словесности// Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – С.132-320с.
- Селіванова: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
- Скобликова: Скобликова Е.С. Согласование и управление в русском языке. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
- Слинько: Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч.посібник. – Київ: Вища школа, 1994 – 670 с.

УМ: Українська мова. Енциклопедія. Вид. друге, виправлене і доповнене.
Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та
ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2004. – 821 с.

Bouverot: Bouverot D. Comparasion et métaphore// le Français moderne: Revue
le linguistique français - 1969 - №2 – p.132-147.

Iryna Danilyuk. About apposition and it's aesthetic potential.

The article deals with the problem of the connection between the components of the appositive construction. Special attention is paid to the esthetic functions. The author focuses on the difference between the metaphor and comparison.

Key words: apposition, correlation, epithet, metaphor, comparison.

УДК 81.112

Наталія Парасін (Тернопіль)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ Б. ЛЕПКОГО

У статті проаналізовано проблеми розвитку української літературної мови першої половини ХХ ст., відображені в листах Б. Лепкого. У руслі загальних вимог письменника до високого рівня змісту і форми твору розглядаються стильові й правописні орієнтації митця.

Ключові слова: Б. Лепкий, листи, проблеми розвитку української літературної мови.

Визначення ролі будь-якої особистості в культурологічному просторі не буде повним і об'єктивним без вивчення її епістолярної спадщини. Листи конкретизують ставлення їх автора до певних суспільних, історичних, літературних подій, дозволяють установити істинні прагнення людини, дають змогу висвітлити причини поступків, явищ, переконань, тобто проявляють все те, що здебільшого завуальоване в художніх творах чи громадських виступах нормами загальноприйнятої поведінки. У переписці рефлексуються і міжосо-